

УДК 347.94

Л.С. Буряк, ад'юнкт кафедри цивільного
права і процесу Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЯК ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Висвітлено питання щодо визначення правової природи висновку експерта як засобу доказування в цивільному процесі, що зумовлена двома чинниками: специфікою формування інформації, яка закріплюється у висновку експерта, та відповідністю порядку її отримання вимогам цивільної процесуальної форми.

Ключові слова: висновок експерта, доказ, засіб доказування, джерело доказів.

Освещены вопросы определения правовой природы заключения эксперта как средства доказывания в гражданском процессе, которая обусловлена двумя факторами: спецификой формирования информации, закрепляемой в заключении эксперта, и соответствием порядка ее получения требованиям гражданской процессуальной формы.

The article is devoted determination of legal nature of conclusion of expert as mean of finishing telling in civil procedure, that conditioned two factors: by the specific of forming of information which is fastened in the conclusion of expert, and conforming to of order of its receipt the requirements of civil judicial form.

Результатом проведення судової експертизи в цивільному процесі є висновок експерта, який закон відносить до засобів доказування на підставі частини другої ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України).

Для з'ясування природи висновку експерта важливо чітко не лише визначити поняття доказування в цивільному процесі, співвіднести його з поняттями «засіб доказування» та «джерело доказів», а й виявити індивідуальні ознаки висновку експерта, що відрізняють його від інших засобів доказування, і передусім письмових доказів.

В юридичній літературі питання, пов'язані з визначенням правової природи висновку експерта, до цього часу вважають найдискусійнішими, особливо коли йдеться про віднесення висновку експерта до джерела доказів чи до засобів доказування або ж про його подвійну природу.

Окремі аспекти правової природи висновку експерта були предметом дослідження багатьох учених, зокрема, таких як: А.В. Андрушко, С.С. Бичкова, Ю.В. Білосусов, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик, Ж.В. Васильєва-Шаламова, В.В. Комаров, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та інші. Однак до сьогодні немає єдності в поглядах науковців, а отже, метою цієї статті є визначення правової природи висновку експерта як засобу доказування в цивільному процесі.

Відповідно до ст. 57 ЦПК України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів.

Згідно зі ст. 66 ЦПК України висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом.

У процесуальній доктрині існують різні підходи до вирішення проблем, пов'язаних з визначенням правової природи висновку експерта. Так, на думку П.А. Лупинської та В.М. Галкіна, висновок експерта є джерелом доказів [5, с. 93], а на погляд Ю.М. Жукова — доказом [2, с. 12]. Але найбільш правильно доказове значення висновку експерта визначає С.С. Бичкова, яка вважає, що висновок експерта — це самостійний засіб доказування [6, с. 251].

Як впливає із зазначеного, на сьогодні існує проблема певної термінологічної невизначеності, яка породжена неоднозначністю тлумачення родового поняття «судовий доказ». Приводом до такої невизначеності стала власне сама норма права — ст. 57 ЦПК України, яка має назву «Докази». Дефінітивна перша частина цієї статті, як зазначено вище, називає доказами будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. А частина друга аналізованої статті перераховує засоби доказування, за допомогою яких ці дані встановлюють, і серед них — висновок експерта.

На основі тлумачення ст. 57 ЦПК України в науці цивільного процесуального права склалися три основні концепції щодо визначення судового доказу:

1) доказ — це тільки фактичні дані [8, с. 128];

2) доказ — це фактичні дані і засоби доказування (так звана теорія подвійного розуміння доказів) [7, с. 154];

3) доказ — це єдність фактичних даних і засобів доказування, що їх містять [6, с. 251; 9, с. 276].

Отже, слід підтримати панівну в науці думку, згідно з якою під доказом у цивільному процесі слід розуміти єдність фактичних даних (частина перша ст. 57 ЦПК України) і засобів доказування (частина друга ст. 57 ЦПК України), які містять такі дані. Фактичні дані — це зміст, а засоби доказування — це зовнішня форма судового доказу. Таке розуміння цілком відповідає змісту закону та системному тлумаченню положень ст. 57 ЦПК України. При цьому слід розрізняти внутрішню і зовнішню форми судових доказів за такими критеріями:

– внутрішня форма виявляється у змісті судового доказу — самих фактичних даних, тобто інформації;

– форма організації інформації — засіб доказування — виступає способом організації, а отже, існування інформації зовні.

Однак не можна забувати про потребу дотримання легальної процедури отримання судового доказу.

Зазначене вище слід враховувати під час визначення судового доказу. На нашу думку, доказом у цивільній справі є інформація, отримана в установленому

законом порядку, на основі якої суд встановлює наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Не слід також змішувати поняття «засіб доказування» і «джерело доказів». Загалом засіб — це певна спеціальна дія, що дозволяє виконати що-небудь, досягти чогось; спосіб, що є знаряддям у певній дії, справі; механізми, пристрої тощо, необхідні для здійснення чого-небудь, для певної діяльності [1, с. 326]. На думку І.І. Котюка, до системи засобів процесуального доказування входять процесуальні дії, науково-технічні засоби, докази та їхні процесуальні джерела, а також процесуальні форми оперування ними [4, с. 22].

Таким чином, коли йдеться про засоби доказування як форму доказів, то акцент робиться на зовнішньому виразі інформації: поясненнях сторін, третіх осіб, показаннях свідків, речових і письмових доказах, висновку експерта. При цьому, кажучи про джерела доказів, слід змістити акцент на носій інформації: сторони, третіх осіб, свідків, конкретний матеріальний носій, експерта. Джерело доказів як процесуальна категорія важливе для правильної кваліфікації інформації як судового доказу, адже в разі отримання інформації з джерела, що не передбачене законом (наприклад, непідтверджена інформація, «чутки»), вона не може бути визнана доказом. Водночас слід зазначити, що саме джерело лежить «за межами» судових доказів (як поняття), не входить до його змісту, і називати джерело доказу ознакою останнього неправильно. Визначення джерела доказів, перевірка його належності та допустимості характеризують процес формування доказу, але не сам доказ. Тому потрібно вважати ознакою доказу отримання інформації з належного (передбаченого законом) джерела.

Сформульовані вище ознаки доказу виступають як родові та повною мірою можуть застосовуватися до фактичних даних, які закріплені у висновку експерта. При цьому такі дані мають свої характерні ознаки, що індивідуалізують їх у системі доказів, а висновок експерта — у системі засобів доказування.

Отже, висновок експерта можна визначити як засіб доказування, в якому закріплено інформацію особливого роду, яку одержують визначеним цивільним процесуальним законом способом від спеціального суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у визначеній законом процесуальній формі.

Наведене визначення має формально-логічний характер і не виокремлює видових ознак висновку експерта як засобу доказування. Проте для встановлення суті висновку експерта слід розкрити особливості прояву таких ознак.

Висновок експерта — це особлива форма закріплення інформації. Об'єктивність інформації, що міститься у висновку експерта, передбачає обов'язкову відповідність процесу її отримання певному процесуальному порядку.

Видові ознаки висновку експерта можна знайти у специфіці внутрішнього відображення інформації і порядку її формування. Зазначені аспекти мають переважно спеціальний характер і похідні від загального визначення судової експертизи як дослідження певних фактичних обставин справи, що проводиться на підставі ухвали суду особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо і має особливий процесуальний статус, — експертом, результатом роботи якого є новий засіб доказування — висновок експерта [6, с. 240].

Отже, у висновку експерта варто виокремлювати зміст (висновок, обґрунтований проведеним дослідженням, встановленням і професійною оцінкою експертом

фактів) і форму (висновок як акт). Обидва компоненти однаково важливі під час встановлення доказової сили висновку експерта. Якщо інформацію, закріплену у висновку експерта, суд визнає недостовірною, то її не можна розглядати як судовий доказ. Крім цього, якщо не дотримано форми висновку експерта, незважаючи на його обґрунтований і об'єктивний зміст, також не можна визнати його засобом доказування (наприклад, якщо експерт провів дослідження, але не виклав повністю його перебіг і результати у письмовому вигляді і не підписав висновок, не буде дотримано форми самого документа).

Крім зазначеного, аналіз поняття висновку експерта передбачає, що йдеться про доказ, здобутий у результаті проведення судової експертизи (тобто експертизи, призначеної ухвалою суду і проведеної у певному процесуальному порядку). Недотримання цих вимог також не дозволяє говорити про висновок експерта як засіб доказування.

Слід звернути увагу, що до цього часу в процесуальній науці немає єдності думок з приводу того, що визначає доказову силу висновку експерта: тільки висновки (відповіді на поставлені судом запитання) чи висновки та факти, що встановлені під час дослідження (так звані проміжні факти), професійна оцінка яких і є результатом експертизи. Поширеною є позиція, що значення судового доказу мають як висновки експерта, так і проміжні факти. Так, на думку С.С. Бичкової, висновок експерта як самостійний засіб доказування має певні особливості, які полягають у тому, що експерт у письмовій формі повідомляє суду фактичні дані, встановлені ним на підставі спеціальних знань у процесі проведення експертного дослідження відповідно до завдання, сформульованого в ухвалі про призначення експертизи. Жоден інший із передбачених законом засобів доказування не містить у собі як складовий елемент судження про факти. Наприклад, змістом показань свідка є відомості про факти, які він спостерігав, і його думка про них не має доказового значення. До висновку експерта обов'язково входять висновки про фактичні дані, і саме вони мають доказове значення [6, с. 251].

Отже, проміжні факти становлять фактичну основу висновку експерта, проте у відриві від загальних висновків не можуть бути використані судом як доказ, оскільки їх інтерпретація вимагає застосування спеціальних знань і призведе до змішування процесуальних функцій суду та експерта.

З огляду на те, що проміжні факти, встановлені експертом під час проведення спеціального дослідження (їх відображають в описовій частині висновку експерта), становлять фактичну підставу для його висновків, правильність встановлення цих фактів зумовлює правильність кінцевої оцінки їх експертом і таким чином впливає на доказове значення висновку в цілому. Однак такі факти самі по собі, у відриві від висновків про них експерта, не можуть бути визнані доказом. Тільки професійна оцінка експертом виявлених ним фактів становить зміст його висновку. При цьому висновок експерта може бути досліджений та оцінений як доказ тільки судом.

Тож не вся інформація, яку експерт отримав під час дослідження, може претендувати на отримання статусу судового доказу. Для вирішення цього питання слід користуватися логіко-юридичним критерієм, що закладений у дефініції частини першої ст. 57 ЦПК України, тобто здатністю інформації відображати властивості конкретних обставин, що мають певне юридичне значення (а саме значення

доказового факту). Проміжні факти такою здатністю не наділені, вони відображають природу експертизи як дослідження.

З огляду на зазначене можна дійти висновку про те, що питання стосовно доказового значення проміжних фактів у процесуальному аспекті ставити некоректно, може йтися лише про аналіз логічної конструкції висновку експерта. У цьому зв'язку оцінка судом проміжних фактів входить до всього обсягу оцінки обґрунтованості експертного висновку.

Встановлення правової природи висновку експерта, на нашу думку, передбачає також вирішення питання про його місце в системі засобів доказування.

Насамперед слід зазначити, що висновок експерта відрізняється специфікою формування та змістом, але це не дає підстав виокремлювати його як особливий (порівняно з іншими) засіб доказування, що має особливу юридичну силу. Висновок експерта є рівним серед рівних і не має переваг перед іншими засобами доказування. Інформація, закріплена у висновку експерта, також підлягає дослідженню і перевірці та оцінюється судом за загальними правилами оцінки доказів. Як слушно зазначає М.Й. Штефан, судовій оцінці можуть підлягати тільки докази, безпосередньо досліджені у судовому засіданні з урахуванням належності фактичних даних і допустимості засобів доказування. При цьому принципи оцінки доказів встановлює процесуальний закон. Отже, оцінка доказів — це розумова діяльність суб'єктів доказування, що ґрунтується на законах логіки і процесуального права. За законами логіки суб'єкти доказування аналізують докази — кожний окремо, у сукупності, взаємозв'язку, єдності та суперечності [9, с. 282—283].

Мотивований висновок експерта завжди надається у письмовій формі (частина друга ст. 147 ЦПК України), проте його, безумовно, слід відрізнити від письмових доказів (хоча питання про природу останніх також не отримало однозначного тлумачення у процесуальній доктрині) [3, с. 34]. Як правило, характерною ознакою письмових доказів визнається закріплення відомостей про факти (доказової інформації) на матеріальному носії (папері, дереві тощо) у вигляді певних знаків. Природа висновку експерта зовсім інша: експерт не закріплює у письмовому вигляді певну існуючу інформацію, він отримує під час дослідження нові фактичні дані, яким надає професійну оцінку, після чого вони стають доказами. Висновок експерта відображає перебіг та отримання нової інформації за допомогою спеціальних знань. Крім цього, за характером взаємозв'язку інформації, яка становить зміст доказу, та обставини, яку доказуватимуть, докази можуть бути класифіковані як прямі, що відрізняються однозначністю зв'язку, і непрямі, що відображають багатозначність зв'язків.

Якщо інтерпретувати зазначене положення до інформації, що міститься у висновку експерта, то видається, що вона може бути як прямим, так і непрямим доказом. Зокрема, прямим доказом буде інформація, закріплена у висновку експерта-психолога, яка підтверджує факт психічного насилля батьків стосовно дитини, під час розгляду судом справи про позбавлення батьківських прав. Непрямим доказом буде інформація, наявна у висновку експерта-психолога, яка свідчить про здатність особи до правильного сприйняття суттєвих елементів договору, під час розгляду справи щодо визнання правочину таким, що вчинений під впливом помилки, а отже, недійсним (ст. 229 ЦК України).

У підсумку можна зазначити, що правова природа висновку експерта як засобу доказування у цивільному процесі зумовлена двома чинниками:

– спеціальним — специфікою формування інформації (докази формуються під час проведення спеціального дослідження, тобто експерт виявляє нові факти та надає їм професійну оцінку);

– юридичним — відповідністю порядку отримання інформації вимогам цивільної процесуальної форми.

Список використаної літератури

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
2. *Жуков Ю.М.* Судебная экспертиза в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / Ю.М. Жуков. — М., 1965. — 15 с.
3. *Коломыцев В.И.* Письменные доказательства по гражданским делам / В.И. Коломыцев. — М. : Юрид. л-ра, 1978. — 104 с.
4. *Котюк І.І.* Судова гносеологія : проблеми методології та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / І.І. Котюк. — К., 2008. — 37 с.
5. *Лупинская П.А.* Доказательства в советском уголовном процессе / П.А. Лупинская, В.М. Галкин. — М., 1960. — 187 с.
6. *Цивільне процесуальне право України* : підруч. / [Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. — К. : Атіка, 2009. — 760 с.
7. *Цивільний процес України* : підруч. / [за ред. Ю.С. Червоного]. — К. : Істина, 2007. — 392 с.
8. *Цивільний процес* : навч. посіб. / [Андрушко А.В., Білоусов Ю.В., Стефанчук Р.О. та ін.]; за ред. Ю.В. Білоусова. — К. : Прецедент, 2005. — 293 с.
9. *Штефан М.Й.* Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : підруч. / М.Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 2007. — 624 с.